

УДК 159.943.8:922.27

DOI: 10.31732/2663-2209-2024-74-279-287

ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ТА УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ ЯК РЕГУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ В СИТУАЦІЯХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Ольга Васильченко¹

¹Доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: olgavm@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2502-8072>

GOAL SETTING AND DECISION-MAKING AS REGULATORY MECHANISMS OF SOCIAL BEHAVIOR OF PERSON IN SITUATIONS UNCERTAINTY

Olha Vasylychenko¹

¹Doctor of Science (Psychology), Associate Professor, Professor of the Department of Psychology, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: olgavm@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2502-8072>

Анотація. В роботі здійснено теоретичний аналіз регулятивних механізмів соціальної поведінки особи. Основна увага приділена поведінці особи в ситуаціях невизначеності. Ситуації невизначеності розуміються як ситуації, у яких відсутня або недостатньо релевантна інформація для здійснення вибору серед наявних альтернативних варіантів рішення. Акцентується увага на ситуаціях з об'єктивною та суб'єктивною невизначеністю. Об'єктивна невизначеність це реальність, яка незалежна від пізнавальної діяльності людини та яка наростає слідом за ускладненням світу. Суб'єктивна невизначеність – обмеженість, неповнота та неточність знань людини про світ та життяве середовище. Базовим компонентом психологічної структури соціальної поведінки визначається ціль. Цілепокладання дозволяє суб'єкту створити для себе такий образ майбутнього, який безпосередньо детермінує та регулює відповідні акти поведінки та діяльності. Цілепокладання є зовнішнім механізмом здійснення діяльності та поведінки. Процес ухвалення рішень визначається як особливий тип цілепокладання, що є результатом взаємодії споглядання й мислення та є одним з основних регулятивних механізмів соціальної поведінки особи. Процеси ухвалення рішень повинні моделюватися й вивчатися не в готовій, заданій формі, а опосередковано – шляхом відтворення більш загального й цілісного регуляторного контуру, у який ці процеси мають включатися самим дослідником як один із необхідних засобів регуляції активності. У повсякденному житті саме активність суб'єкта відіграє «критично» важливу роль. У реальному житті суб'єкт повинен сам визначати ситуації невизначеності із загального «поток» своєї активності.

Ключові слова: соціальна поведінка; особа; особистість; ціль; цілепокладання; психологічні механізми; ухвалення рішення; соціальна ситуація; ситуаційний підхід.

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 7

Abstract. The paper presents a theoretical analysis of person's regulatory mechanisms in situations of uncertainty. The main attention is paid to the behavior of a person in situations of uncertainty. Situations of uncertainty are defined as situations in which there is absent or insufficient relevant information to make a choice among the available alternative solutions. Emphasis is given to situations with objective and subjective uncertainty. Objective uncertainty is a reality that is independent of human's cognitive activity and that increases as the World becomes more complicated. Subjective uncertainty is the limited, incomplete and inaccurate knowledge of a person about the World and the environment. A goal is a basic component of the psychological structure of social behavior. Goal setting allows the subject to create an image of the future that directly determines and regulates the relevant acts of behavior and activity. Goal setting is an external mechanism of activity and behavior implementation. The decision-making process is defined as a special type of goal setting that results from the interaction of observation and thinking and is one of the main regulatory mechanisms of social behavior. Decision-making processes should be modeled and studied not in a ready-made, given form, but indirectly - by recreating a more general and holistic regulatory circuit, in which these processes should be included by the researcher as one of the necessary means of regulating activity. In everyday life, it is the subject's activity that plays a "critically important" role. In real life, the subject has to determine situations of uncertainty from the general "flow" of his/her own activity.

Keywords: social behavior; person; personality; psychological mechanisms; goal; goal setting; decision-making; social situation; situational approach.

Formulas: 0; fig.: 0, tab.: 0, bibl.: 7

Постановка проблеми. Проблема поведінки особистості не є новою для соціально-гуманітарних наук. У працях учених, що представляють різні напрями антропології, етики, етології, культурології, психології, права, соціології, економіки, були здійснені спроби осмислення цього феномена. Традиція вивчення соціальної поведінки особистості у психології започаткована працями, виконаними в руслі психоаналізу та біхевіоризму. Соціальна поведінка особистості була предметом дослідження ще у двох інших найпоширеніших у ХХ ст. теоретичних напрямках психології: необіхевіоризмі (А. Бандура, Дж. Доллард, Г. Келлі, Д. Тібо) та когнітивізмі (К. Левін, Л. Фестінгер, Ч. Осгуд). Незважаючи на історичне суперництво психоаналізу, необіхевіоризму та когнітивізму, у кінці ХХ ст. чітко окреслилася тенденція взаємопроникнення їхніх ідей. Вивчення поведінки особистості, а саме соціальної поведінки, збагачується результатами досліджень у руслі всіх трьох теоретичних напрямів, які доповнюють і врівноважують один одного. Проблеми соціальної поведінки у працях представників радянської школи психології та соціології не набули достатнього висвітлення у зв'язку з тим, що найбільш впливовим, особливо серед психологів, тривалий час був діяльнісний підхід. Соціальну поведінку трактували вузько – як позначення певних зовнішніх форм, зовнішніх проявів людської активності, що мають особистісно-суспільну мотивацію.

Суттєво іншим є розуміння поведінки у В. Роменця. Концепція В. Роменця дозволяє наблизитися до розв'язання питання про активність психічного як явища серед явищ матеріального світу. В. Роменець трактує образ світу як об'єктивований у продуктах культури процес історичного й онтогенетичного самопізнання й самотворення людини, унаслідок чого діяльнісний підхід перетворюється в культурологічний. Необхідність в узгодженні матеріального й ідеального відпадає. Принципом психологічного пояснення стає ідея вчинку

«як способу самодетермінації в людській поведінці на основі самопізнання й самотворення з формуванням сенсу життя як психологічної проблеми» (Балл, Нікуленко, 2011; Роменець, Маноха, 1998).

На сьогодні більшість психологів розглядає соціальну поведінку як системне утворення. Проблема аналізу соціальної поведінки особистості зумовлена поліаспектністю цього феномена й відповідно його міждисциплінарним характером. Можна констатувати зазіхання представників різних галузей науки на володіння необхідним і достатнім знанням сутності феномена соціальної поведінки особистості без належного врахування її системної організації. Актуальна проблема психології полягає в тому, щоб разом із представниками суміжних галузей знання розробити методологію і мову спільної діяльності з вивчення соціальної поведінки особистості, що забезпечить перехід досліджень цього складного феномена на якісно новий рівень, адекватний системній організації об'єкта дослідження. Як свого часу відзначив болгарський філософ В. Момов, у галузі досліджень людини все більш перспективною стає проблематика поведінки особистості – її цілісний аналіз, процес її формування й розвитку (Лучинкіна, Мілютіна, Яншина, 2014). Поведінкова проблематика здобуває «лідерський статус». Однак зростання інтересу до категорії поведінки не призвело до однозначного загальноприйнятого її визначення і тлумачення.

Спроби побудови схеми розвитку поведінки привели до уявлення про існування двох видів поведінки: вродженої і набутої. Уроджена («інстинктивна») поведінка є автоматизованою і стійкою. Вона властива видам і в нормальних умовах є видотиповою ознакою. Інстинктивна форма поведінки здійснюється за законами біологічної еволюції. Вона зафіксована в генетичній програмі організму й розгортається в міру його дозрівання. Набута поведінка, що формується за життя кожного окремого індивіда, в ході онтогенезу забезпечує пристосування індивіда до умов середовища. Якщо перша

форма поведінки – інстинктивна – зафіксована й непласична, то набута поведінка здійснює пристосування інстинктивної поведінки до зовнішнього світу. В усіх аспектах поведінки людини постійно проявляється, з одного боку, основа, успадкована від попередніх поколінь, а з іншого – безліч безперервних впливів фізичного й соціального середовища. Розвиток поведінки можна зобразити як обростання інстинктивної поведінки механізмами пристосування.

Узагальнюючи проаналізоване, сформулюємо положення, що мають бути покладені в основу дослідження будь-якого типу чи форми соціальної поведінки особистості (Васильченко, 2016).

Визнаючи обґрунтованість усіх перерахованих досліджень, необхідно підкреслити той факт, що в галузі вивчення соціальної поведінки особистості залишаються невирішеними такі питання, як місце соціальної поведінки в структурі соціальної взаємодії, місце соціальної поведінки в структурі поведінки особистості, структура соціальної поведінки, типологія соціальної поведінки, генеза форм і типів соціальної поведінки, форми реалізації соціальної поведінки, взаємозв'язок різних детермінант соціальної поведінки, класифікація її регуляторів тощо.

Соціальну поведінку не можна розглядати у відриві від свідомості людини – закономірним є принцип єдності свідомості й поведінки. Мотиви й установки поведінки можуть бути (повністю або частково) усвідомлені людиною, але можуть і зовсім нею не усвідомлюватися, особливо якщо суперечать суспільним нормам та ідеальному образу «Я». Тоді справжня мотивація вчинків прикривається раціональним їх мотивуванням, що виправдує сумнівні, з моральної точки зору, дії. Мотиви можуть не відразу усвідомлюватися особистістю й у тому випадку, якщо її соціальна поведінка здійснюється інтуїтивно в незвичній для індивіда ситуації.

При вивченні будь-якої форми соціальної поведінки важливим є питання про джерела її виникнення й динаміки. Основними регуляторами соціальної поведінки на рівні особистості є її соціальні установки, психологічні особливості, цінності, потреби й мотиви.

Одним з основних концептуальних положень соціальної психології є теза про те, що індивідуальна психіка, а також колективні утворення (від неформальних соціальних груп до цілих націй) повинні розглядатися як системи, що перебувають у стані напруги. Відповідно до принципу системності соціальна поведінка повинна розглядатися як процес, для вивчення якого необхідно виокремити його внутрішні протиріччя, встановити зв'язки та залежності. Поведінка має виводитися з усієї кількості одночасно співіснуючих фактів, а ці факти утворюють систему, тому стан кожної частини системи залежить від будь-якої іншої його частини. Існування простих механічних закономірностей, що співвідносять окремі стимули з конкретними реакціями, не можливе, тому що й ті, й інші вбудовані в динамічний контекст, який видозмінює й обмежує дія цих закономірностей. Деякі з них є рушійними, а деякі – стримувальними силами. Тож не можна обмежитися лише вивченням детермінуючих факторів. Аналіз стримувальних факторів важливий для розуміння й прогнозування ефекту дії стимулу, такою ж мірою як і аналіз самого цього стимулу.

Відповідно до ідей ситуаційного підходу для розуміння поведінки людини, особливо в ситуації вибору, необхідно насамперед визначити ту цілісну ситуацію, у рамках якої особистість функціонує, оскільки поведінка людини – це результуюча всіх факторів, що впливають на неї. Відповідно необхідним елементом розуміння соціальної поведінки людини, у тому числі й ухвалення нею рішень на користь зміни життєвої ситуації або збереження колишньої, є ситуаційний аналіз.

Формулювання цілей статті. В цій роботі ми зосередились на центральному

регулюючому механізмі соціальної поведінки – цілепокладанні. Важливим є обґрунтування особливостей ухвалення рішення, як особливого виду цілепокладання у складних соціальних ситуаціях, а саме ситуаціях невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ситуаційний підхід – сукупність теоретичних, методологічних, методичних уявлень, в основі яких лежать два базові взаємозалежні принципи: принцип ситуаціонізму, що акцентує увагу на ситуаційних і контекстуальних впливах на поведінку людини, і принцип суб'єктивної інтерпретації ситуації, відповідно до якого ситуація має описуватися відповідно до суб'єктивних уявлень її учасників.

Центральним моментом ситуаційного підходу є ситуація, тобто конкретний набір обставин, які впливають на особистість у даний конкретний час. Через те, що в центрі уваги виявляється ситуація, ситуаційний підхід підкреслює значущість «ситуаційного мислення». Розвивається одна з головних тез системного підходу, відповідно до якої будь-яка особистість – це відкрита система, що перебуває в постійній взаємодії (інформаційній, енергетичній, матеріальній) із зовнішнім середовищем. Вона має свої «входи» і «виходи»; активно пристосовується до свого досить різноманітного зовнішнього й внутрішнього середовища. Отже, головні причини поведінки й діяльності особистості варто шукати в тій ситуації, у якій вони реально відбуваються.

Застосування ситуаційного підходу у вивченні соціальної поведінки особистості є можливим у двох основних напрямках: аналіз життєвих сценаріїв і аналіз ситуацій значущого вибору.

При аналізі життєвих сценаріїв, акцентується увага на життєвих ситуаціях, що змінюють одна одну через критичні, «транзитивні» точки. З іншого боку, більшість ситуацій невизначеності є ситуаціями значущого життєвого вибору, оскільки предметом рішення є не тільки вибір конкретного рішення, але життєва ситуація в цілому.

М. Слюсаревський, аналізуючи історіогенез і сучасний стан вивчення концепту «ситуація» в соціальній психології ситуацій, відзначає, що перше покоління радянських психологів (Л. Виготський, О. Леонтьєв, В. Мерлін), яке ще не було «ізолюване» від зарубіжних наукових розробок, активно використовує термін «ситуація» або його аналоги (5).

М. Слюсаревський наголошує, що апелювання до цього поняття радянських науковців не привели до виокремлення соціальних ситуацій як об'єкта спеціальних досліджень – навіть у тих випадках, коли ситуація лягала в основу емпірично зорієнтованих теоретичних побудов. Автор констатує істотне відставання вітчизняних досліджень у цьому напрямку і єдиним винятком називає концепцію ситуації, розроблену В. Роменцем у теорії вчинку (Слюсаревський, 2009).

В. Роменець дослідив концептуальні уявлення про ситуацію, увів її в певну, ним же вибудовану систему психологічних знань, запропонував одну зможливих схем її класифікації, продемонстрував зразки ситуаційного аналізу (2). Ситуацію В. Роменець визначає як певну сукупність ставлень людини до світу, у яких вона [людина] переживає необхідність діяти певним чином. За В. Роменцем, «ситуація водночас залежить і не залежить від людини» (Роменець & Маноха, 1998, с. 42). Незалежним виявом ситуації є світ, що існує сам по собі і ще не освоєний людиною, але який передчувається в суперечностях освоєного світу. Залежний вияв ситуації – сукупність людських пристрастей. Така роздвоєність як суттєва визначеність ситуації становить її суть, а сама ситуація набуває характеру колізії та становить вихідний пункт дії. У цьому розумінні ситуацію правомірно тлумачити як компонент учинку, що й робив В. Роменець. У розробленій ним структурі вчинку ситуація є першою ланкою, яка тягне за собою інші ланки – мотивацію, дію та післядію (рефлексію).

За В. Роменцем, перша активність людини щодо свого оточення – спроби зорієнтуватися в ситуації. Ситуація вимагає

від людини пристосування до себе, але за першої ж можливості вона порушує рівновагу й намагається перетворити ситуацію (Роменець & Маноха, 1998).

М. Слюсаревський зазначає, що в пізнанні соціальних ситуацій В. Роменець рухався в тому ж напрямку, що й К. Левін, але механічно не повторював його постулатів, а вибудовував власну оригінальну концепцію ситуації (Слюсаревський, 2009).

Застосування ситуаційного підходу до вивчення соціальної поведінки особистості – сценаріїв, ситуацій, проблем життєвих виборів – необхідний елемент дослідження в сучасній соціальній психології.

Слід зазначити, що безперервні трансформації реальності ставлять людину в складні умові, що постійно змінюються, тобто невизначені умови, які приводять до того, що людина не встигає адаптуватися до нового життя, а разом з тим і не відчуває себе психологічно благополучної особистістю.

Сьогодні як ніколи зростає інтерес психологів до проблеми невизначеності. Теоретично важливим кроком стало розмежування двох типів невизначеності – об'єктивної та суб'єктивної.

Об'єктивна невизначеність це деяка реальність, яка незалежна від пізнавальної діяльності людини та яка наростає слідом за ускладненням світу. Суб'єктивна невизначеність наслідок обмеженості, неповноти та неточності знань людини про світ та життєве середовище.

У загальному вигляді ситуація невизначеності розглядається як відсутність або недостатність релевантної інформації для здійснення вибору серед наявних альтернативних варіантах рішення. Отже, у ситуаціях невизначеності ухвалення рішення суб'єктом стає проблематичним. Враховуючи, що одним з основних регулятивних механізмів соціальної поведінки суб'єкта є процес ухвалення рішень, можемо передбачити, що здійснення актів соціальної поведінки або катастрофічно ускладняється, або стає неможливим. Ухвалення рішення це

особливий тип цілепокладання, який є результатом взаємодії споглядання й мислення.

Ціль є базовим компонентом психологічної структури соціальної поведінки. Саме цілепокладання, на відміну від інших процесів репрезентації майбутнього у свідомості (наприклад, прогнозування, передбачення), дозволяє суб'єкту створити для себе такий «образ майбутнього», який безпосередньо детермінує та регулює відповідні акти поведінки і діяльності.

Ю. Швалб (Швалб, 1997) підкреслює, що дослідження цілепокладання неможливо здійснити в змістовній формі, якщо воно проводиться в рамках одного вимірювання, однієї категоріальної опозиції, одного конструктора. Ю. Швалб формулює два висновки стосовно проблеми цілепокладання. По-перше, він доводить, що цілепокладання не є елементом структури діяльності, який виконує ту або іншу функцію. Цілепокладання є зовнішнім механізмом здійснення діяльності або поведінки. По-друге, стверджує, що цілепокладання повинне розглядатися як феномен свідомості, а не ізольований самодостатній процес. Як психологічні механізми цілепокладання (які є його основою і визначають його якісну специфіку) виступають продуктивні, творчі процеси свідомості – споглядання, мислення, уява. Споглядання породжує смисл, формує ідеал, який для особистості постає як належне і в такій якості стає основою цілепокладання. Уява створює особистості простір можливого як такого, що протистоїть простору реального і даного. У цілепокладанні уява творить не просто можливе нове як зміст цілі, а й визначає його емоційну забарвленість і насиченість. Мислення трансформує цілісний образ можливої ситуації в дискретний опис властивостей окремих елементів, тобто формує цілі тієї характеристики, які роблять її регуляторною основою діяльності. Мислення виступає як основа та психологічний механізм цілепокладання, визначаючи параметри й умови існування

потенційного майбутнього. Взаємодія основних психологічних функцій свідомості (споглядання, уява, мислення) обумовлює існування додаткових типів цілепокладання (Швалб, 1997).

Сьогодні у психологічній літературі сформульовано ряд теоретичних принципів вивчення ухвалення рішень. Вони мають бути покладені в основу дослідження процесів ухвалення рішення в структурі соціальної поведінки особистості (Артемов & Сингаївська, 2022; Васильченко, 2013).

Принцип активного суб'єкта як методологічна основа психологічної розробки проблем ухвалення рішення. Для процесів ухвалення рішення є характерною висока активність суб'єкта. У повсякденному житті саме активність суб'єкта відіграє «критично» важливу роль. По-перше, у реальному житті суб'єкт повинен сам визначати ситуації невизначеності із загального «поток» своєї активності. Тому фаза розпізнавання повинна бути визнана як суттєва, обов'язкова та інваріантна стадія процесуального розгортання перебігу ухвалення рішення.

По-друге, ситуація, що була розпізнаною, репрезентується суб'єктом у формі суб'єктивного уявлення про завдання ухвалення рішення. Це уявлення є продуктом активного відбиття суб'єктом ситуації невизначеності. Якість рішення безпосередньо залежить від міри активності суб'єкта в процесі створення уявлень про завдання; від форми уявлень, їх адекватності одночасно як ситуації, так і індивідуальним особливостям суб'єкта.

По-третє, будь який компонент ситуації вибору є продуктом активного формування самим суб'єктом на основі відбиття зовнішніх факторів.

По-четверте, реалізація ухваленого рішення передбачає складну й розгалужену активність суб'єкта.

По-п'яте, на заключних стадіях розгортання процесів ухвалення рішення може виникнути феномен компенсації невдалих рішень. Саме він обумовлює зворотний характер більшості типів рішень. Потенція компенсації рішення, з одного

боку, стає можливою тільки в результаті активної взаємодії суб'єкта і середовища, а з іншого - часто відбувається в результаті актуалізації нових і досить потужних суб'єктивних детермінант, які спрямовані на те, щоб перекласти причини помилок на зовнішні обставини і факти.

Принцип системності як основа моделювання і вивчення процесів ухвалення рішення. Сутність цього принципу полягає в тому, що процеси ухвалення рішень повинні моделюватися й вивчатися не в готовій, заданій формі, а опосередковано – шляхом відтворення більш загального й цілісного регуляторного контуру, у який ці процеси мають включатися самим дослідником як один із необхідних засобів регуляції активності. Вони повинні не задаватися із зовні, а створюватися самим суб'єктом. Логіка розгортання дослідження процесів ухвалення рішення передбачає обопільну спрямованість принципів «активного суб'єкта» і «системності». Процеси ухвалення рішення можуть бути розкриті в їх реальній і повній багатомірності лише в системі соціальної поведінки суб'єкта, а не поза нею.

Ієрархічна організація процесів ухвалення рішень. Було виділено п'ять рівнів ухвалення рішення:

- інтерактивно-цільовий рівень. На цьому рівні довільному усвідомленому контролю підлягає як фаза операційної динаміки, пов'язана з підготуванням рішення, так і фаза його безпосереднього ухвалення, вибору. Він феноменологічно представлений у явищах сукцесивних рішень; реалізується скоординованими послідовностями окремих дій, принципово гетерогенних за своїм змістом, оскільки кожна з них спрямована на забезпечення якісно відмінних компонентів вибору. Операційно-ціннісна динаміка варіює в широких межах, тому йому притаманний великий діапазон типів та стратегій; він різноманітно представлений у всіх типах соціальної поведінки і пов'язаний з найбільш суб'єктивно значущими подіями;

- локально-цільовий рівень. Довільному контролю підлягає фаза безпосереднього ухвалення, вибору; з нею

не пов'язана фаза його підготовки: операційна динаміка майже не усвідомлюються та не контролюються довільно, а здійснюється за рахунок уже сформованих «поведінкових стереотипів». Цей рівень характерний для поведінки суб'єктів, що маю чималий досвід в певній суспільній практиці: на ньому компоненти вибору не формуються, а використовуються готові – уже раніше сформовані й закріплені в досвіді суб'єкта структури. Рішення, ухвалені на цьому рівні, феноменологічно представлені в симультанній формі, а психологічно – реалізуються як недиференційовані або рутинні дії;

- субцільовий рівень – феноменологічно представлений явищами автоматизованого вибору. На ньому зберігаються лише формальні ознаки ухвалення рішення – наявність вибору. У процесі ухвалення рішення не усвідомлюється ні аспект його операційного змісту, ні його мета, ні приналежність поведінки; у соціальній поведінці представлений буденними рутинізованими діями та операціями;

- квазіавтономний рівень. Рішення цього рівня, репрезентуючись як суб'єктивно автономні, у той же час об'єктивно зберігають свою обслуговуючу, егулюючу стосовно поведінки роль. Вони активуються в ситуаціях вибору, що характеризується незворотністю, суб'єктивною некомпенсованістю наслідків. Незворотність, некомпенсованість усвідомлюється суб'єктом і є важливою умовою підготовки ухвалення рішення, що якісно його трансформує. Основним моментом є нормативне переструктурування поведінки і навіть її консервація.

Переструктурування дозволяє створити часовий резерв для ухвалення рішення та спрямувати всі ресурси суб'єкта на підготовку рішення. Характерною рисою цього рівня є те, що процеси ухвалення рішення репрезентуються і реалізуються не як засіб виконання інших завдань і функцій, а навпаки – всі інші завдання і функції, весь зміст поведінки

підкоряється ухваленню рішення в критичній ситуації. Ухвалення рішення стає основним в організації поведінки, а засобом реалізації ухвалення рішення є вся її психологічна структура.

- рівень ухвалення рішення як самостійної діяльності (автономний). Рішення цього рівня є автономними як суб'єктивно, змістовно, так і об'єктивно, формально. Він характерний для поведінкового, особистісного контексту соціальної поведінки.

Крім п'яти основних рівнів, були виділені такі форми процесів ухвалення рішень, які при верифікації не виявили рівневого статусу – елімінативна і сумісно-діяльнісна форми. Сутність елімінативної форми полягає у виведенні із поведінки необхідності ухвалювати рішення; у заміні ухвалення рішення іншими, менш ризикованими та більш суб'єктивно надійними засобами її організації. Такі «уникнення» повинні розглядатися як своєрідний тип рішень, оскільки відмова від рішення є специфічним, але все ж таки рішенням. Саме зважаючи на ці підстави, у дослідженні будь якого типу соціальної поведінки мають бити виокремлені уникливі типи поведінки.

Структурна негомогенність сумісно-діяльнісної форми ухвалення рішень не дозволяє надати їм рівневого статусу, інтерпретувати їх можна лише як таксономічно інваріантну родину однопорядкових стратегій.

Для всіх рівнів був експериментально встановлений ідентичний феномен. Більша частина ситуацій ухвалення рішення обумовлена не автономним впливом зовнішніх (об'єктних) або внутрішніх (суб'єктних) факторів, а є ефектом їх взаємодії. Можна зробити висновок, що в цілісній соціальній поведінці процеси ухвалення рішень детермінуються взаємодією зовнішніх і внутрішніх факторів. Чим більш складним є рівень ухвалення рішення, тим більшою є детермінація ситуації ухвалення рішення взаємодією факторів об'єктного і суб'єктного планів.

Також у ситуаціях невизначеності у поведінці можуть виникати ефекти, виявлені А. Карповим (Васильченко, 2013):

- ефект «спрощення критерію» – зведення полікритеріального вибору до монокритеріального з використанням лише того з критеріїв, який у дійсності не є оптимальним. Він забезпечує реалізацією рішення «евристика, що може бути реалізованою»;

- феномен «квазіпотреби в ухваленні рішення» полягає у введенні в поведінку об'єктивно необґрунтованих актів вибору, що виконують як адаптивну, так і мотиваційну роль формування відчуття суб'єктивної контрольованості ходу поведінки, підвищення самооцінки своєї ролі в ній.

Функція ухвалення рішення пов'язана також із додатковими функціями:

- стереотипізуюча – знайдений і опанований спосіб виходу з невизначеної ситуації (навіть якщо він не є оптимальним) все-таки суб'єктивно фіксується, стереотипізуючи діяльність;

- мотивуюча – самостійно ухвалене рішення є вольовим, а іноді й домінуючим над нормативними альтернативами мотиву дій суб'єкта;

- тренуюча – цілеспрямоване навчання процесів виходу з невизначених ситуацій здійснює позитивний і суттєвий вплив на формування системи поведінки в цілому.

Новими якостями поведінки, які виникають при ухваленні рішень, є: незворотність суб'єктивної некомпенсованості; прогнозованість – можливість у контексті цілісної соціальної поведінки не тільки підготовки до тієї або іншої конкретної ситуації ухвалення рішення, а і її елімінації з поведінки шляхом переструктурування останньої.

Висновок. Проблема аналізу соціальної поведінки особистості зумовлена поліаспектністю цього феномена й відповідно його міждисциплінарним характером. Актуальними проблемами вивчення соціальної поведінки є місце соціальної поведінки в структурі соціальної взаємодії,

місце соціальної поведінки в структурі поведінки особистості, структура соціальної поведінки, типологія соціальної поведінки, генеза форм і типів соціальної поведінки, форми реалізації соціальної поведінки, взаємозв'язок різних детермінант соціальної поведінки, класифікація її регуляторів тощо.

Соціальну поведінку не можна розглядати у відриві від свідомості людини – закономірним є принцип єдності свідомості й поведінки. При вивченні будь-якої форми соціальної поведінки важливим є питання про джерела її виникнення й динаміки. Основними регуляторами соціальної поведінки на рівні особистості є її соціальні установки, психологічні особливості, цінності, потреби й мотиви.

Відповідно до принципу системності соціальна поведінка повинна розглядатися як процес, для вивчення якого необхідно виокремити його внутрішні протиріччя, встановити зв'язки та залежності. Відповідно до ідей ситуаційного підходу для розуміння поведінки людини, особливо в ситуації вибору, необхідно насамперед визначити ту цілісну ситуацію, у рамках якої особистість функціонує. Головні причини поведінки й діяльності особистості варто шукати в тій ситуації, у якій вони реально відбуваються.

Застосування ситуаційного підходу до вивчення соціальної поведінки особистості – сценаріїв, ситуацій, проблем життєвих виборів – необхідний елемент дослідження в сучасній соціальній психології.

У ситуаціях невизначеності ухвалення рішення суб'єктом стає проблематичним. Враховуючи, що одним з основних регулятивних механізмів соціальної поведінки суб'єкта є процес ухвалення рішень, можемо передбачити, що здійснення актів соціальної поведінки або катострафічно ускладнюється, або стає неможливим.

В ситуаціях невизначеності рішення ухвалюються на квазіавтономному рівні та на автономному рівнях. На квазіавтономному рівні ухвалюються рішення які усвідомлюються як незворотні,

некомпенсовані. Всі інші завдання і функції, весь зміст поведінки підкоряється ухваленню рішення в критичній ситуації. Ухвалення рішення стає основним в організації поведінки, а засобом реалізації ухвалення рішення є вся її психологічна структура. На автономному рівні ухвалюються рішення які усвідомлюються суб'єктом як особистісні, інтимні, персоніфіковані. Рішення цього рівня є автономними як суб'єктивно, змістовно, так і об'єктивно, формально.

Рішення в ситуаціях невизначеності також можуть набувати особливих форм – елімінативної та сумісно-діяльнісної. Елімінативна форма ухвалення рішення передбачає заміну ухвалення рішення

іншими, менш ризикованими та більш суб'єктивно надійними засобами її організації. Такі «уникнення» повинні розглядатися як своєрідний тип рішень, оскільки відмова від рішення є специфічним, але все ж таки рішенням. Саме зважаючи на ці підстави, у дослідженні будь якого типу соціальної поведінки мають бути виокремлені унікальні типи поведінки. Сумісно-діяльнісні форми ухвалення рішень можна інтерпретувати лише як таксономічно інваріантну родину однопорядкових стратегій. Найчастіше ці форми використовуються в управлінській діяльності.

Література:

1. Артемов, В.Ю. & Сингаївська, І.В. (2022) Особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 1 (65). 149–163.
2. Балл, Г. & Нікуленко, О. (2011) Трактатування вчинку в теоретичному доробку С.Л. Рубінштейна і В.А. Роменця. *Психологія і суспільство*. 2. 124–129.
3. Васильченко, О.М. (2013) Репродуктивна поведінка особистості. Соціально-психологічний аналіз: монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж».
4. Васильченко, О.М. (2016) Соціальна поведінка особистості у різних сферах суспільної взаємодії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Психологічні науки"*. № 1, т. 2. 111–116.
5. Лучинкіна, А. І., Мілютіна, К. Г. & Яншина, Т. А. (2014) Психологічні особливості соціалізації обдарованих дітей у віртуальному просторі: монографія. К. : Інститут обдарованої дитини.
6. Роменець, В. А. & Маноха, І. П. (1998) Історія психології ХХ століття: Навч. посібник. Вступ. стаття В. О. Татенка, Т. М. Титаренко. К. : Либідь.
7. Слюсаревський, М.М. (2009) Ситуація як об'єкт соціально-психологічного дослідження: історіогенез і сучасний стан проблеми. *Наукові студії із соціальної та політичної психології. Збірник статей. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України*. К. 5–24.
8. Швалб, Ю.М. (1997) Психологічні моделі цілепокладання. К. : Стилосо.